

“EVDE KAL” GÜNLERİNİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Hamza Zülfikar

- Küresel salgın dolayısıyla belli bir yaşta olanlara konmuş olan dışarı çıkma sınırlandırmasında, içe dönüp kendimizi dinlemeye başladık. Çevreden, toplumdan soyutlanınca yalnızlığa, ümitsizliğe, sürüklendik. Üstelik alınan seyahat kısıtlaması, insanı daha çok ümitsizliğe sevk etti. Böyle bir ortamda tatlı veya acı bazı yaşanmış olaylar yüzeye çıktı ve zamanla bunlara yenileri eklendi. Birer birer zihinde canlanan yitirdiğimiz ana, babayı, öğrenim çağındaki öğretmenlerimizi, arkadaşlarımızı ve onlarla geçen günleri düşündükçe yalnızlık, karamsarlık bir kat daha arttı. Bütün bunlara, kendimizin ve toplumun sağlığı için katlandık. Kendimce yaptığım bu yorum, kısıtlama yaşı içinde bulunanlardan özellikle genç yaşta olanları zannederim daha çok etkiledi.

Bütün bunları düşünürken istenç dışı (gayriiradi) geçmişe dönüyor, dertlenip bir şarkı çalıp söylemeye başlıyorum. Hüzzam makamındaki “Bahara ermedi mevsim hazan olup gidiyor / Yazık yazık ki şu ömrüm ziyan olup gidiyor.” efkâr dağıtmaya yetmediği gibi bu şarkılar daha da iç karartıyor. Böyle bir ruh hâli içinde yılların ötesine gitmekten kendimi alamıyorum. Üniversitedeki asistanlık dönemi... Hayatımda o zaman dilimi diyebilirim ki en çok yıprandığım ve kendimi, ailemi düşünme fırsatı bulamadığım yıllardı. Bazen sevinçle bazen de hüznle o yılları, yaşanmışlıkları anmaya, değerlendirmeye çalıştım. Hocalarım Kenan Akyüz, Saadet Çağatay, Hasan Eren, Gündüz Akıncı, Hasibe Mazıoğlu, Ahmet Temir, Vecihe Hatiboğlu, Zeynep Korkmaz ve diğerleri. Bölümün tek asistanı olarak bunların her birinin bende bir yeri, yazılacak veya burada yazılamayacak ayrı ayrı hatıraları var.

1965-1970 yılları Türkçe kelime önerileri hız kazanmış, tartışmalar sürüyor. Bu hareketi ben de takip ediyorum. Bölüm başkanı Kenan Akyüz hocam; arada bir beni odasına çağırıyor, önerilmiş kelimele-

ri bana soruyor, bunların üzerinden keyifli bir ortam yaratmaya çalışıyordu. Onu keyiflendiren -tahmin edebileceğiniz- öneri kelimeleri burada vermek istemiyorum. Tartışmaların yoğun olduğu o yıllar geride kaldı artık ne *alın-tilamak* ne de karşılığı *iktibas etmek* kelimelerini konuşanlara, yazarlara rastlanıyor.

Bir hocamı hatırlamam, ötekilerini de anma isteği uyandırıyor.

Ahmet Temir hocamın, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsünde de görevi vardı. Sınav sorularını sorduktan sonra beni gözcü olarak sınıfta bırakır, Enstitüye giderdi. Sınavdaki öğrencilerden birkaçı, daha mezun olmamış benim öğrenci arkadaşlarımdı. Kopya çekmeye veya çalışkan öğrencilerin kâğıtlarından yararlanmaya çalışırlarken uyarılarımı dinlemez, sınıfta tatsız olaylara neden olurlardı.

Boykot yapma amacıyla sınıfları iki de bir basan öğrencilere direnen, dersi kesmeyen, sınıfı boşaltmayan hocam Zeynep Korkmaz'ın başına bir şey gelmemesi için gösterdiğimiz çaba ve duyduğum heyecan, sıkıntılı günlerim olmuştu. Gür sesiyle buranın bir bilim yuvası olduğunu onlara hatırlatır; uyarıya, öğüt vermeye çalışırdı.

Otomobili Çankaya yokuşunda stop eden Hasan Eren hocam, çok renkli ve esprili bir kişiliğe sahipti. Telefon edip beni yardıma çağırmişti. Oraya vardığında otomobilin benzininin tükendiğini ve bu sebeple aracın çalışmadığını kendisine söylediğimde verdiği cevabı hiç unutmam: "Hamza, demek araba benzinsiz çalışmıyor." Kahkahayla bir sıkıntıyı geçiştirmişti. Fakültede, *Türk Ansiklopedisi'*nde ve Türk Dil Kurumundaki sözlük çalışmalarında, onun başkanlığında birlikte çalıştık. Birçok maddesini yazıp bitirdiği etimoloji sözlüğünü tamamlayıp yayımlayamadan vefat etti.

Gündüz Akıncı hocam; öğlen yemeğinden dönüşte üçüncü kattaki Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne çıkarken merdivenlerin her sahanlığında durur, bana ve yanındakilere bir fıkra anlatır, kahkahayla gülerdi. Türk Dil Kurumunun etkin üyelerinden biriydi. Emekli olup Fakülteye gittiğimde merdiven basamaklarında bu duraklamanın sebebinin daha iyi anlamıştım. *Tavakkuf etme* eski adıyla merdiven aralarında yapılan duraklamalarda hocamız, meğer bir fıkra süresince soluklanmak istermiş.

Gözetiminde doktoramı tamladığım Saadet Çağatay hocam ve Felsefe Bölümünde öğretim üyesi olan eşi Tahir Çağatay ile yaşanmış hatıralar sayfalar doldurabilecek genişliktedir. Tataristan'dan Finlandiya'ya, oradan Almanya ve sonunda Türkiye'ye göç. Eşi de kendisi de Türk dünyasıyla doğrudan ilgiliydi. Kayseri'ye Afganistan yoluyla gelmiş ve civara yerleştirilmiş Kırgızlar, onu pek meşgul etmişti. Israrla bunların lehçesinin değişmeden tespit edilmesini istiyordu. Derleme yapmak için buraya beni gönderecekti. Bölüm Başkanı Hasan Eren, dilini değiştiremeyen örnek kişileri hatırlatarak Kayseri'ye gelenlerin lehçelerinin kolay kolay değişmeyeceğini belirtiyordu. Sonuçta Saadet Ça-

ğatay hocam, Dekanlıktan izin çıkardı ve beni Kayseri'ye gönderdi. Vilayetten, kaymakamdan, jandarmadan izin derken Kırgızlarla buluştum ve dil derlemeleri yaptım. Anlaşmak hayli zor oldu. Ağır ve zor taşıdığım Grundig marka teybe kaydettiklerimin çözülme safhasında anlatılanlar pek anlamadım, ağız özellikleri ağır basmıştı, dolayısıyla derlemeler yazıya aktarılamadı.

Hasibe Mazıoğlu, disiplinli bir yöneticiydi. Doçentlik için yabancı dil sınavına gireceğim; Dekanlık, ne hikmetse bana gelince jüriye Ortadoğu Teknik Üniversitesinden hocaları davet etmiş. Oysa daha önce bu sınavları Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin İngilizce Bölümünün hocaları yapardı. O yıl Teo Grunberg'in verdiği felsefe, mantık konulu İngilizce parçayı çeviremeyeceğimi anlayınca sınavı terk ettim. İkinci girişimde eski jüri üyelerinin dışında Hasibe Mazıoğlu hocam da görevlendirilmişti. Yönetmelik gereği alanla ilgili metin seçme mecburiyeti üzerinde ısrarla durdu; rahmetle andığım ve anacağım bu hocamın sayesinde alanımla ilgili verilen parçayı Türkçeye, Türkçe parçayı da İngilizceye çevirdim ve pekiyi dereceyle yabancı dil sınavını geçtim.

Vecihe Hatiboğlu hocam, Türk Dil Kurumunda çalıştığım 1964-1965 yıllarında Dil Bilgisi Kolu Başkanı idi. O günkü adıyla *Yeni İmlâ Kılavuzu*'nu hazırlıyordu. Ben de onun kolunda uzman yardımcısıydım. Fakülteye geçtikten sonra hocam, ara sıra Türk Dil Kurumundaki görevini yürüttüğü için derslere gelemezdi. Seve seve o dersleri yapar ve kendisine bilgi verirdim. Bu bilim ocağının hizmetkârı olarak 41 yılı tükettim; 21 öğrencinin yüksek lisans, 19 öğrencinin doktora çalışmalarını yürüttüm.

Hocalarımdan vefat edenlere Allah'tan rahmet diliyorum. Onlar; Türk Dili ve Edebiyatı alanına hizmet ettiler, değerli yayınlar yaptılar, bu alanı belli bir düzeye getirdiler.

Sözü biraz uzattığının farkındayım. Türklük bilimiyle meşgul olan bu hocalarımın bende sayfaları dolduracak hatıraları var. Kendimi adadığım bu bilim ocağında geçirdiğim her an, birer tablo olarak evde kal günlerini doldurmaya yetti. Bu hatıralar bana arkadaş oldu, geçmişi yaşattı. Doğal olarak bunların yanında Türkiye Türkçesinin bazı meseleleri üzerinde daha çok düşünme fırsatı buldum; biriktirdiğim fişleri değerlendirdim, tasnif ettim. Şimdi ağırlığı bu meselelere vererek sözüme devam edeyim.

"Evde Kal!" ortamında ister istemez daha çok okumaya, yazmaya yöneldim. Sait Faik Abasıyanık'ın "Haritada Bir Nokta" adlı hikâyesinde anlattığı şekilde, ben de kalemi kırıp yazı yazmadan vazgeçmeyi düşünmedim değil. Çok daha önce yazdıklarımı gözden geçirdim, demek ki dil bahisleri beni fazlasıyla meşgul etmiş ve yıllarımı almıştı. Yazılmaya bıraktığım fişlere döndüm, birkaçını önüme alıp daha çok öğretici, eğitici olmak amacıyla *Türk Dili* dergisi için bazı konuları yazmaya başladım. İlgi çekici konular vardı. *Koklamak* fiili, vurgusuz dar ünlünün düşmesiyle *kokulamak* biçiminden *koklamak* şekline dönüşmüş. *Kavuşmak* fiilinden *kavşak* kelimesinde de aynı durum meydana gelmiş, *kavuşak* biçiminden *kavşak* yaygınlaşmış. Dili sadeleştirme çalışmalarında *tefrik*

için *ayırım* önerilmişti. *Ayırmak* fiilinden *ayırım*, bir hece eksilmesiyle *ayırım* biçiminde dile yerleşti. Bunları yazmak herhâlde okuyucular için yararlı olur, ilgi çeker diye düşündüm. *Antiyasal* örneğinde olduğu gibi, kelimelerin başına getirilen *gayri-* yerine Batı kökenli *anti-* ön ekinin Türkçeye yakışmadığını bir yerde muhakkak yazmak, öteki örnekleriyle bu çirkin kullanıma dikkat çekmek zorundayım. Bunun için dilde *yasa dışı* gibi Türkçe bir sözümüz var. Bu örnekler arasında yerinde kullanımlar da az değildir; *anormal* yerine *sıra dışı* sözü yazarın cümlesine uygun düşmüştü. Ahmet Bican Ercilasun, Yabancı Kelimelere Karşılıklar Kurulunda *prime time* için *altın saatler* önermişti. Bu söze karşılık olarak *altın saatler* pek uygun düşmüştü. Konuşmalarımızda, yazılarımızda bu öneriyi dile getirdik. Sorun, öncelikle *prime time* kelimesinin yazımındaydı. *Praym taym* diye söyleniyor, yazıya gelince kimsenin eli *prime time* yazmaya gitmiyordu. Televizyonda herkesin ekran başında olduğu anı anlatan *altın saatler* sözüne yazık oldu. Öte yandan bazı kelimeler de nedense kullanılmaz oldu. *Kırık not* öğrencilik yıllarımda kaldı. Görebildiğim kadarıyla kırık not alanın kendini affedememesiyle ilgili eski duyarlık zannedirim pek kalmadı.

Bu tür yazılar yazmama, Türk Dil Kurumunun dergi kurulları teşvik edici oldu; bu bakımdan geçmişteki ve bugünkü kurul üyelerinin her birine teşekkür ederim. Merak ettiğim konu ise bu düzeltmelerin, uyarıların yerini bulup bulmadığı, eğitici ve etkili olup olmadığıdır. İşte bu ruh hâli içinde, dilimizle ilgili tespit ettiğim konuları okuyucularla paylaşmaya devam edeceğim.

Bilmem dikkatinizi çekiyor mu *açıkçası*, *inanılmaz*, *işte*, *nasılsın*, *iyidir* sözleri ne çok kullanılıyor. Adam fitik ameliyatı olmuş, artık ağır şeyler kaldıramayacağı anlatıyor; bunu dinleyenin söylediği söz: *aynen*.

Günümüzde yaşanan söz varlığındaki darlık dolayısıyla az kelimeyle duygular dile getiriliyor. Bu durum karşısında, çoğu çeviri yoluyla dile girmiş *orada neler oluyor*, *problem yok*, *sıkıntı yok*, *üzgünüm*, *senin neyin var*, *şok oldum*, *kahretsin*, *oha*, *nasıl gidiyor* gibi sözleri mi bir bir ele alayım yoksa yazımla (imlayla), söyleyişle ilgili konular üzerinde mi durayım derken *eş* kelimesiyle ilgili fişlerim gözüme ilişti.

Bazı meslektaşlar özellikle dil bilimciler *eşanlam*, *eşanlamlı*, *eşanlamlılık*, *eşzaman*, *eşzamanlı*, *eşzamanlılık*, *eşses*, *eşsesli*, *eşbiçim*, *eşbiçimlilik* örneklerinde olduğu gibi *eş* kelimesini bitişik yazıyor. Türk Dil Kurumunun *Yazım Kılavuz'*unda ise *eş değer*, *eş güdüm*, *eş anlam*, *eş ses*, *eş sesli*, *eş biçim*, *eş biçimlilik*, *eş zamanlı*, *eş zamanlılık* örneklerinde olduğu gibi bunlar ayrı yazılmıştır. *Eşses* (homophone) gibi terimleri bitişik yazmada Batı kökenli karşılıklarının etkili olduğu açıktır. Bunlardan *eşses*, ayrı yazılan *eş ses* yerine *sesteş* de kullanılıyor ve *sesteş* yazımında bir sorun yoktur. Belki *sesteş* örneğini tercih etmekle bu örnekte olduğu gibi sorunlu olanların yazımını halledebiliriz.

Söze devam etmeden burada bir düzeltme yapmak gerekiyor: *Türkçe Sözlük'*te hem *homonim* hem de tanımın verildiği ve karşılık olarak gösterildiği *sesteş*

maddeleri var. *Homonim* teriminin karşılığı *eş ad*'dır. *Sesteş* teriminin Batı dillerindeki karşılığı ise *homophone*'dur. Kanaatimce burada bir düzeltme yapmak, *eş ad (homonim)* ile *eş ses (homofon)*'i birbirinden ayırmak gerekiyor.

Osmanlı aydını, *tesavi-i şekil* kelimesiyle *izomorf (isomorphie)* kelimesini karşılamış. Şimdi bu terimin *eş biçim* ve *eşbiçim* şeklinde ikili yazımla karşılığı var. Osmanlı aydını, *İzobar (isobar)*'a *müteredif* kelimesini karşılık olarak göstermiş. Şimdi ikili yazımla *eşanlam* ve *eş anlam* kelimesini buluyoruz. *Collation* karşılığı *eşdizim* terimini bitişik yazıyorlar. *Eşdizim* terimi, *Yazım Kılavuzu*'nda yok. Makalelerde *eşidizimli*, *eşdizimlilik*, *eşdizimsel* terimleri bitişik. Yazımda ikilik olan yalnızca bu terimler değildir.

Konunun bir de *eş* karşıtı *art* ile yapılmış terimleri var. *Art zamanlı* (diachronique), *art zamanlılık* (diachronie), *Yazım Kılavuzu*'nda ayrı yazılmış. Bunun gibi bir de *art zamanlı dil bilimi* terimi var. Günay Karaağaç'ın Türk Dil Kurumunda yayımlanan *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*'nde bu terimler *Yazım Kılavuzu*'na uygun olarak ayrı yazılmıştır.

Eski bir örnek olan *art niyet* (art düşünce) kelimesini ayrı yazıyoruz. Basında, başka bilimsel eserlerde bunların pek çok örneği var. *Eş*, *art* ile yapılmış terimlerde *Yazım Kılavuzu*'nda mı değişiklik yapılsın, bilim adamı mı *Yazım Kılavuzu*'na uysun? Böyle bir sorun ortaya çıkıyor. Bu sorun aslında eskiden beri sürüp gelmektedir.

Yıllarca sözlük ve yazım kılavuzu çalışmalarında bulunan bir kişi olarak diyebilirim ki yalnızca şu *eş* kelimesi değil, öteki birçok bitişik veya ayrı yazılmayla ilgili kelimeler, terimler çeşitli zamanlarda defalarca ele alındı, bazen bitişik bazen ayrı yazıldı. Yaklaşık otuz yıldır bitişik, ayrı yazmada Türkçenin yapısı gözetildi, ses ve anlam bilgisi esas alındı. Bu kurallar çerçevesinde *eş* kelimesi de ayrı yazıldı. Hasan Eren'in komisyon başkanlığında hazırlanan 1993 tarihli *İmlâ Kılavuzu*'na yalnızca *eş güdüm*, *eş yapım* alındı. Sebep olarak "diğerleri terimdir, bunlar terim sözlüklerinde yer almalıdır" biçiminde hocamız bir yorum getirmişti. *Kılavuz*'un daha sonraki basımlarında bu düşünceden vazgeçilip bilim çevrelerinde görülen tutarsız kullanımlar göz önüne alınarak *Türkçe Sözlük*'e ve *Yazım Kılavuzu*'na ayrı yazılmak şartıyla bunlar dâhil edildi. Kısacası 30 yıldan bu yana sözünü ettiğimiz terimler Türk Dil Kurumunun sözlük ve kılavuzlarında ayrı yazılmasına rağmen bilim çevrelerinde buna uyulmaması bir sorun olarak karşımızda duruyor.

Terimlerin yazımlarını, terim sözlüklerine bırakmak ne derece doğrudur. Her alanın terimleri için Türk Dil Kurumu kılavuz mu hazırlasın? Kişisel olarak yayımlanmış yüzlerce terim kitabı, Türk Dil Kurumunun gözetiminden geçmemiştir. Terim sözlüğü olup da Türk Dil Kurumunca yayımlananlarda *Yazım Kılavuzu*'na uyuluyor. Bazı bilim çevrelerinde hâkim tutum, Batı kökenli karşılığının yazımını göz önünde bulundurmaktır. Üniversiteler, kültür kurumları, yazım konusunda bir titizlik göstermiyor. Genellikle Batı dillerindeki yazım esas alınıyor. *Homo-* ön ekiyle dilimizde *homojen* kelimesi var. *Bağdaşık* diye

karşılığımız. Bu örnekte yazımla ilgili bir sorun yoktur. Ancak *bağdaşık toplum* sözünde olduğu gibi, daha çok *homojen toplum* tercih ediliyor. Belki de insanlar yazım sorunlarından kurtulmak için Batı kökenli olanı seçiyor. Bunun Batılı görünme tarafı da var.

“Evde kal” günlerinin düşündürdükleri ve bunların dile getirilmesine bir iki örnek daha verelim: *Nihayet eteklerindeki taşı attı*. Fişlerden biri bu. Böyle söylemiş yazar. *Döktü* yerine *attı* kullanılmış. Bu konunun başlığı “Deyimlerin Gerçek Kelimelerini Koruma” olabilir ve derlenen örnekler bu başlıkta ele alınabilir. Sözü uzatmadan kısa bir örnek üzerinde de durayım.

“İki Fiil Kökünden Bir Kavramı Karşılama”. Tek başına kullanılmayan *etmek* yardımcı fiiliyle kalıplaşmış *örtbas etmek* sözünde *örtbas*’ı örnek verelim. *Örtbas* iki fiil kökünden oluşuyor. Bu şekil, Türkçe için bir imkândır. Terim yapımında gereği gibi işletemeyen bu imkânın *çekyat*, *yapboz*, *kazıkazan* gibi örnekleri var. Batı kökenli terimin yazımına uymaktansa bunun gibi Türkçenin imkânlarından yararlanmak ve o doğrultuda terim türetmek gerekir.

Bir başka mesele, fiili var ama o fiilden yapılabilecek türevler yok. *Şikâyet etmek* için *yakınmak* fiili var. Buradan *yakınım* (şikâyet), *yakınımçı* (şikâyetçi) dile mal edilebilirdi. Türkçeleştirme çalışmalarında bulunan bir karşılığın türevleri dikkatlerden kaçmıştır. Cumhuriyet Dönemi’nde *sorumlu* (mesul), *sorumluluk* (mesuliyet) türetilmiştir. Türkçe türevleri var, *sorum* kökü dilde yok.

İşlenecek geniş bir konu da Türkçesi bulunmadan Osmanlı Türkçesinden kalan kelimelerin yerine Batı kökenli karşılıkların geçmeye başlamasıdır. *Te-yakkuz durumu* için artık *alarm durumu* kullanılıyor. Yıllar önce *görüngücülük* sözü, *fenomenizm* kelimesine karşılık olarak gösterilmişti. Şimdi bununla kökteş ancak uydurma bir söz olan *fenomen* kelimesi, özellikle gençler arasında sık kullanılmaya başlandı.

Gazetelerden derlediğim fişler arasında *kimlendirme* kelimesi geçmişti. Sanki nüfus bilgilerini belirleme anlamında kullanıldı. *Kimlemek* fiili dilde yokken çatı ekleri almış *kimlendirmek* ve buradan *kimlendirme* türetilmiş. Dilin canlı oluşuna; durmadan değişen, gelişen bazen de körelen durumuna bunlar birer örnektir. Bütün bu gelişmeler gereği gibi takip edilemedi. Bu canlılık içinde dilin ses ve yapı özelliklerine göre yönlendirilmesine katkı sağlamak; sanat adamlarına, basına, yazarlara özellikle dilcilere ve bilim adamlarına düşüyor.